

УДК 340.130+342.731(474.5+476+477)“13/15”

Цвєткова Юліанна Володимирівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії права та держави
юридичного факультету
Київського Національного університету імені Тараса Шевченка

Yulianna V. Tsvietkova –

PhD. in Law, docent (assistant professor) of
History of Law and State Department, Law Faculty,
Taras Shevchenko National University of Kiev
(60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine)

Правове регулювання свободи православного віросповідання в контексті державно-правової політики Великого Князівства Литовського з 1385 по 1569 роки

В статті аналізуються правові норми привілеїв Великого Князівства Литовського, що гарантують його підданам свободу православного віросповідання. Проводяться паралелі та зв'язок релігійної толерантності представників влади з подіями, що відбуваються у суспільстві та у внутрішній та зовнішній державній політиці Князівства.

Ключові слова: загальнодержавні та земські привілеї Великого Князівства Литовського, свобода віросповідання, православ'я, Новогрудська митрополія.

В статье анализируются правовые нормы привилегий Великого Княжества Литовского, гарантирующие свободу православного вероисповедания его подданным. Проводятся параллели и взаимосвязь религиозной толерантности представителей власти с событиями, происходящими в обществе и во внутренней и внешней политике Княжества.

Ключевые слова: общегосударственные и земские привилегии Великого Княжества Литовского, свобода вероисповедания, православие, Новогрудовская митрополія.

Yu. V. Tsvietkova Legal Regulation of the Orthodox Faith Freedom in the Context of the State and Legal Policies of the Great Duchy of Lithuania from 1385 till 1569

The article analyzes legal norms from the Grand Duchy of Lithuania privileges guarantying to its subjects the freedom of the Orthodox faith. Coincidences and connections of the state authorities' religious tolerance with the social trends and the Duchy's domestic and foreign affairs are shown.

After the signing of the Union of Krewo 1385 leaders of the Grand Duchy of Lithuania were baptized into Catholicism and promised to spread it on the Duchy's territory, that time inhabited mostly with orthodox and pagan believers. For this purpose the numbers of privileges were issued: Wilno 1387, 1400, Gorodlo 1413 privileges granted political rights and the state positions to the nobility only after their catholic conversion. At the same time centralizing policies of the Grand Dukes inspired by the example of Poland received rebellious reaction of the nobility. In order to make their cause more popular and to attract other people to the struggle the rebel leaders announced religious discrimination to be the main reason. As a result, Grand Dukes had to look for compromise and signed numerous privileges guarantying the freedom of the Orthodox faith.

Clergy and bourgeois were getting not only the privileges from the Grand Dukes granting the right to practice Orthodoxy, but also the personal support of the highest officials of the Duchy.

A number of privileges were granted to the orthodox in XV century in order to counter the threat from the Tsardom of Muscovy, which used religious grounds as a casus belli. Therefore through the system of general and local privileges granted in the context of internal and external affairs the rulers of the GDL created legal environment tolerant towards orthodoxy on their lands.

Keywords: state and territory privileges of the Grand Duchy of Lithuania, freedom of faith, Orthodoxy, Metropolis of Novogrudok.

Постановка проблеми.

Велике Князівство Литовське (далі - ВКЛ) було унікальною державою середньовічної Європи в релігійно-правовому аспекті адже відрізнялося такою толерантністю до різних віросповідань, яка є характерною скоріше для модерних держав. Тут найдовше з усіх європейських країн зберігалося язичництво як релігія масового сповідання, але в повній мірі свобода віросповідання населення суб'єктів федерації ВКЛ поширювалася на християнські конфесії. Аналіз змісту правових актів, що діяли на теренах ВКЛ з 1385 по 1569 роки дає можливість побачити складну та неоднозначну картину правового статусу православних, що змінювався в контексті державно-правових політичних процесів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові акти ВКЛ досліджувалися у працях багатьох вітчизняних та закордонних дослідників, зокрема таких як Вовк О.Й., Володимирський-Буданов М.Ф., Грушевський М.С., Довнар Т.І., Крумаленко М.В., Любавський М.К., Міронович А., Максимейко Н.А., Нарбут Т., Полехов С.В., Пузина Ю., Флеров І.О., Халецький О., Ходиницький К., Ясинський М.М.

Невирішені раніше проблеми

Найбільшою проблемою у дослідженні правової спадщини ВКЛ у сучасній науці є те, що тривалий час землі, що входили до складу цього історичного князівства протягом модерного періоду перебували у складі інших держав. Найбільший бенефіціар розколу Речі Посполитої – Російська імперія, пізніше трансформована у СРСР, після захоплення лівової частки цих територій, відповідно до своєї внутрішньої та зовнішньої політики, сприяла дещо однобічним поглядам на розвиток права в цілому, та окремих прав і свобод на території ВКЛ зокрема. Особливо це стосувалося сфери свободи віросповідання, адже захист прав православних, пригнічених на непідвладних Росії територіях традиційно використовувався нею як *casus belli*. Тому численні дослідники, які свідомо або мимоволі опинялися під впливом цих ідей могли розглядати цю правову ситуацію фрагментарно та упереджено або ж не зосереджували в повній мірі уваги на цілісному аналізі еволюції правових приписів щодо свободи віросповідання в контексті подій державно-правової політики.

Метою статті є аналіз тексту правових джерел, в першу чергу князівських загальнодержавних та місцевих привілеїв ВКЛ та наративних джерел XIV-XVI ст. присвячених свободі сповідання православ'я та зв'язок їх прийняття та змісту із загальною внутрішньою та зовнішньою політикою держави.

Вибір зазначеного часового проміжку обґрунтовується тим, що для державно-правового регулювання релігійного сповідання в державах середньовічної Європи принциповим чинником завжди була приналежність до певної релігії правителя держави, та, як наслідок, проголошення її державною. До 1385 р. Великі князі Литовські могли сповідувати різні релігії – починаючи від язичництва та завершуючи різними конфесіями християнства, але після Кревської унії (що було однією із її *conditio sine qua non*) були виключно католиками. Отже, саме з 1385 року ми можемо спостерігати в правових актах Великих князів та сеймових рішень унікальну ситуацію з дозволом населенню ВКЛ сповідання релігій, зокрема, християнських конфесій, до яких не належить правитель.

Виклад основного матеріалу. До Кревської унії 1385 р., однією з умов якої стало прийняття католицизму Великим князем Ягайлом, на теренах ВКЛ вільно існували й православні, й католицькі єпархії (католицьке єпископство Києва, наприклад, існувало з 1321 р.) Ягайло, прийнявши ім'я Владислава не тільки сам прийняв католицизм але й обіцяв його поширювати у Литві і, в підтвердження своєї обіцянки видає Віленський привілей 1387, надаючи суттєві переважні права католикам.[1, 47; 2, 52-53] Аналогічні норми містить і Акт Городельської унії 1413 р.: «Дворянство Литви... тільки католики своїм володіють та користуються...» (п.3), «...урядником призначається тільки віри католицької...» (п.9), «Названими свободами ... тільки ті шляхтичі можуть користуватися... хто ... римській церкві підвладні...» (п. 12) [3] Але на нашу думку увагу в цих привілеях слід приділити тому, що адресовані вони виключно дворянству, яке становило на той момент в ВКЛ не більше 3 % підданих, та навіть у них обмежувало здебільшого політичні права та кар'єрні можливості. Примусового перехрещення та заборон сповідувати православ'я тут немає.

Крім релігійних змін Ягайло під тиском польського дворянства (хоча можливо й без особистого незадоволення) проголошує перехід до майоратного спадкування за прямою лінією та централізацію держави. Сукупність зроблених політичних заяв викликає потужний анти-Ягайловський рух на землях ВКЛ. Удільні князі, що формували литовську федерацію сприймають централізацію як порушення свого союзного сюзеренно-васального договору. Представники розгалуженої системи родичів Ягайло по чоловічій лінії були незадоволені скасуванням попередньої спадково-елекційної системи посідання престолу. Маючи різницю у першопричинах свого незадоволення, обидві групи знаходять спільну мову у релігійному питанні, і саме воно стає не тільки об'єднуючим чинником, але й пристойним *casus belli* для опозиції Великому Князю в подальшому конфлікті.

Величезні повстання Вітовта та Свидригайла, що охоплюють ліву частину земель ВКЛ відбуваються саме під гаслами захисту православного населення від утисків владою, що прийняла католицизм. [4, 107-118; 5, 144] Подальше видання правителями привілеїв із релігійним змістом чітко відслідковує хід та успіхи цих та подібних повстань: коли Великі Князі беруть гору над своїми литовсько-руськими васалами – вони виконують обіцянку польському дворянству при підписанні Кревської унії політику поширення католицизму, приймаючи вже згадані Віленський Привілей 1387 р., Привілей 1400 р., що позбавляє православних дворян їх атрибутів [6] та Городельський привілей 1413 р., який надає усі права виключно особам католицького віросповідання. В моменти ж загострення конфлікту одразу підписуються грамоти зворотного змісту, наприклад, Привілей на Більське вїтство 1430 у якому вїтту радять селити у Більську католиків, але в жодному разі не утискати та не обмежувати в правах православних; Гродненський привілей 1432, за яким руським православним дворянам гарантуються ті ж права, що й католикам [7, 105-107]; Жалувана грамота греко-руському духовенству Владислава III 1443 р., текст якої забороняє усім посадовцям перешкоджати діяльності православних священиків та інституцій Православної Церкви [8]; Привілей

Казимира Ягелончика 1447 р. , що визначає правовий статус шляхти [9, 43-46]; Жалувана грамота Казимира 1457 р. [10; 11]; Привілей князя Олександра 1492 р. [12, 220-225] в яких надаються права та свободи усім християнам, не розрізняючи конфесію.

Цікаво, що й керівники опозиції розіграють карту «приниженого православ'я» тільки тоді, коли це відповідає їхнім поточним цілям. При необхідності вони налагоджують стосунки із католицькою церквою, як зробив Вітовт, прийнявши католицизм та подарувавши Тевтонському ордену Жемайтію у 1398 р., Домініканському ордену маєтки у 1393 р. [7, 56], а потім підписавши в обмін на титул Великого Князя Литовського Городельську унію, яка позбавляла православне дворянство його привілеїв та посад. А Свидригайло, який вважався «Захисником Православ'я», по черзі користувався то захистом Тевтонського ордену, то отримував притулок у Москві; а після обрання Великим Князем Литовським погодився коронуватися у католицькому соборі Вільно та поширювати католицизм на наданій йому в уділ Волині. [13, 23-33]

Протягом XV ст. у складі ВКЛ чітко спостерігаються територіальні суб'єкти із масовим православним сповіданням, і саме на їхню територію в повній мірі поширюються правові акти релігійно-привілейного змісту. До переліку таких територій можна включити удільні князівства на землях сучасних України та Білорусі: Чернігівське, Київське, Подільське, Смоленське, Полоцьке, Новгородське та ін. Відносна слабкість центральної литовської влади та їхній статус суб'єктів федерації разом із дистанційністю та повільністю внутрішньодержавних зв'язків, характерних для ВКЛ як для будь-якої феодальної держави свого часу, дала урядам цих територій можливість своєчасно проігнорувати релігійні норми Віленського та Городельського привілею. А особливості об'єктивних чинників державного та правового розвитку ВКЛ не створили реальних умов для примусового їх виконання. В жодних історичних свідченнях, матеріальних чи літописних пам'ятках і правових нормах не міститься свідчень про реальне позбавлення сейзин православних дворян із мотивацією їхнього недотримання державної релігії.

Яскравим свідченням публічно-правової сфери свободи православного віросповідання на теренах ВКЛ є функціонування православної митрополії. Перше створення окремої православної митрополії Костянтинопольського патріархату на теренах західних руських князівств пов'язують із іменем Юрія I Львовича у 1302 р., але вже після приєднання Галичини до Королівства Польського вона була скасована у 1347 р., ще один короткий період її функціонування був з 1371 по 1391 р. також із центром у Львові [14, 25]. Далі православна громада земель ВКЛ отримує потужну підтримку у вигляді дій Вітовта, який ініціює Новогрудський церковний собор 1415 р., що приймає рішення про створення окремої митрополії [15, 9], який мають підпорядковуватися ієрархи усіх суб'єктів ВКЛ православного віросповідання. Найцікавіше, що відбувається це практично одночасно із підписанням Акту Городельської унії, який, як вважається, є одним із найбільш репресивних щодо православних. Новогрудська митрополія залишається православним центром ВКЛ до кінця XVI ст., а на її теренах іде активне храмове будівництво, що є підтвердженням існування численних громад вірян.

Найбільшим свідченням територіального фактору свободи віросповідання у суб'єктів ВКЛ є численні князівські привілеї релігійного змісту, які, однак, чітко прив'язуються до місцевостей. Такими є Грамота Ягайла Луцькій землі 1427 р. підтверджує тут права усіх мешканців, незалежно від віросповідання та обіцяє не знищувати православних церков та не примушувати населення приймати католицизм [16, 43]; «Жалувана грамота Олександра Полоцьку» 1498 р., в якій зазначається, що до складу міської ради має входити 50 % православних; Грамота Вітебську 1503 р. забороняє «... литвин або лях крещени в Руську віру не рушити, прав їх християнських ні в чому не ломити...в дома церковні не вступатися...» [16, 126]; «Жалувана грамота Олександра мешканцям Смоленщини» 1505 р., яка забороняє будь-кому «...християнство закону Грецького ... руйнувати та податки їм на їх віру встановлювати...в церковні дома, землі, води, монастирі не вступатися...» [16, 125]; грамота Полоцьку 1511 р. захищає майно православних церков та віддає опіку над ним місцевим

виборним старостам [16, 126-127]. Ціла низка грамот захищає свободу віросповідання Київської землі: грамоти 1507 р. та 1529 років забороняють втручатися в церковні майно та прибутки [16, 126], міське право Києву грамотою 1514 р. дається вірянам грецьким та вірменським. [7, 115] Найцікавішим в цьому аспекті є Віленський привілей 1563 р., який зазначає що для набуття усіх прав та привілеїв вимагається «вірність князю та його прашурам» [7, 111], що створює лазівки навіть для язичників, яких було достатньо на цих землях. Цікавим показником свободи віросповідання, пов'язаною саме із територіально-суб'єктним фактором є те, що норм по захисту православних громад немає у привілеях Самогітії, Жемайтії та Трокайського воєводства – тобто місцевостей де православ'я широко поширено не було. Отже максимальних захистом своїх прав на свободу віросповідання в цей період православні піддані ВКЛ мали на територіях суб'єктів федерації, де православ'я було поширено ще за часів Руської держави.

Політико-правове напруження між католиками та православними у ВКЛ починається у XVI ст. та на думку багатьох дослідників, з якою слід безперечно погодитися, пов'язується із чинником зовнішнього впливу у вигляді Московського царства. «Збирання земель» роздроблених удільних руських князівств навколо Москви завершується створенням централізованої Московської держави. Цар проголошує себе захисником православ'я та починає використовувати цей статус у міжнародній політиці як привід до втручання в справи сусідніх держав і *casus belli*. ВКЛ, не зважаючи на те, що на цьому етапі тут встановився паритет між обома конфесіями, перше потрапляє під удар. Династичний шлюб Великого Князя Литовського Олександра з дочкою Московського царя Івана III Оленою у 1495 р. не тільки не покращує відносини між державами, як мріяв Олександр, але стає приводом для війн про що прямо пише Герберштейн в своїх «Записках про Московію». [17] За умовами шлюбного контракту Олена залишається православною, а Олександр має забезпечити їй вільне віросповідання. Олександр це звичайно гарантує, адже православних храмів у Литві більше, ніж католицьких, а обидві конфесії зрівняні в правах вже згаданими нормативними актами. Однак, після укладення

шлюбу Іван III починає звинувачувати зятя у релігійному тиску на дочку та підбурювати населення прикордонних земель до повстань. [17] У підтвердження релігійної толерантності ВКЛ приймається ще ціла низка привілеїв: Жалувана грамота Олександра Полоцьку 1498 р., де зазначається, що рада міста має складатися з 50 % православних та 50% католиків; Жалувана грамота Олександра мешканцям Смоленщини 1505 р.; Жалувана грамота Олександра Києву 1514 про вільну участь вірян грецьких та вірменських у самоврядуванні та інші. Король особисто здійснює інвеституру православних єпископів [18, 133], що з одного боку, звичайно, може тлумачитися як втручання світської влади до церковної царини та тиск і вплив на православну церкву, але з іншого боку є свідченням її підтримки та надання її посадовцям (а, отже й підлеглим їм вірянам) королівського захисту та авторитету.

Однак, так як релігійне питання в цьому конфлікті є лише приводом, а не причиною, то це не допомагає: починається низка Московсько-Литовських війн, де на боці Москви виступають удільні князі східних земель ВКЛ, незадоволені політикою централізації князівської влади та запаморочені обіцянками й подарунками московського царя. Відомий дипломат С. Герберштейн підтверджує це у своїй праці, прямо зазначаючи що у царя Василя не було приводу до війни, але він придумав його. [17]

Навіть така прикра історія, де релігійна толерантність ВКЛ була використана проти неї самої, не змінила політику держави та не призвела до примусового окатоличення населення. Віленський привілей 1563 визначає коло повноправних суб'єктів не за релігійною ознакою, а за показником вірності князю [19] (тобто за неучастю у Московських провокаціях); комісія з переробки Литовських статутів у 1547 р. затверджується в форматі 5 православних та 5 католицьких знавців права і, як наслідок, у III Литовському статуті 1588 передбачається повна релігійна свобода підданих. [20]

Зазначені норми не тільки прописуються у привілеях та актах *de jure*, але й реалізуються на практиці *de facto*. Католик Казимір IV за час свого правління будує 7 православних та лише 3 католицьких храми; населення масово укладає змішані шлюби, в яких кожен з подружжя залишається при своїй вірі, шлюб посвячується

двома священиками (різних конфесій), а віросповідання дітей визначається за домовленістю сторін. [7, 103]

Місцеві мешканці суб'єктів федерації ВКЛ добре знають свої права, пов'язані із свободою віросповідання. Так, після смерті Семена Олельковича в 1471 році представники київської міської громади звертаються з проханням призначити їм православного правителя. [21, 6] В результаті призначення Мартина Гаштольда за свідомством літопису викликає обурення киян через його католицькі погляди та відмову перейти у православ'я. [22, 91] Аналогічні дискусії ведуть смоляни з 1401 по 1440 роки кожного разу при зміні правителя. [21, 4] Зазначені свідчення підтверджують, що православне населення ВКЛ не тільки знало свої привілеї, але й вимагало від правителів їх неухильного виконання. Правителі в свою чергу, навіть коли наполягали на своїх рішеннях у цій царині, намагалися досягати результату шляхом переговорів та компромісів, а аж ніяк не репресіями.

Висновки. В XIV – XVI століттях ВКЛ в цілому забезпечувало своїм підданам свободу православного віросповідання. В повній мірі це відбувалося на територіях суб'єктів ВКЛ із переважанням православного населення.

Правові норми князівських та королівських привілеїв, що намагалися підтримати католицизм на території таких суб'єктів орієнтувалися на дворянську меншість, але й навіть ними мовчазно ігнорувалися. Прийняття таких актів, як правило, відбивало певні зовнішні чи внутрішні політичні події у ВКЛ.

Духовенство та міщанство отримували не тільки князівські привілеї, що захищали їхнє право вільно сповідувати православ'я, але й особисту підтримку вищих посадовців ВКЛ. Зокрема, протягом усього періоду відбувалися цілеспрямовані та схвалені офіційною державною політикою заходи щодо розбудови православної митрополії.

Не зважаючи на наявність такої свободи віросповідання, саме дозволене масове дотримання православ'я було використано як привід для підбурення населення та врешті решт призвело до відокремлення цих суб'єктів від ВКЛ.

Список використаних джерел:

1. Грушевський М. Історія України-Русі. Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1991—1998. т. V. 687 с.
2. Захарченко П.П., Кузьминець О.В. Історія держави та права України. Київ: Університет «Україна», 2005. С. 52-53.
3. Городельський привілей (1413 р.) URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/875/17/> (дата звернення 30.07.2018)
4. Русина О. В. Україна під Литвою і татарами. Київ: Альтернативи, 1998. 320 с.
5. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006. 584 с.
6. Цебенко А. Православна церква в контексті державно-церковних процесів у Великому князівстві Литовському, Руському та Жемайтійському (1408-1448). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів. 2016. Вип. 17. С. 47-60
7. Крумаленко М.В. Правовий статус етнорелігійних груп на українських землях Великого Князівства Литовського у XIV-XVI ст. Одеса: Юридична література, 2008. 241 с.
8. Архив Юго-Западной России. Киев: Тип. Имп. ун-та, 1904. Ч.1. Т.10. 967 с. док. № 152
9. Вішнеўскі А. Ф., Юхо А. Я. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (са старажытных гадоў да нашых дзен). Минск: АН БССР, 1998. С. 43-46
10. Жалувана грамота короля Казимира URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/877/17/> (дата звернення 30.07.2018)
11. Вовк О.Й. Жалувана грамота Казимира IV 1457 р. – перший загальноземський законодавчий збірник Литовсько-Руської держави. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 8. С. 71-80
12. Шчарбакоў В. К., Кернажыцкі К.І., Даўгяла Д.І. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах (IX-XVIII ст.) Менск: АН БССР, 1936. С.220-225.
13. Полехов С.В. Наследники Витовта. Династическая война в Великом Княжестве Литовском в 30-е годы XV века. Москва: Индрик, 2015. 709 с.
14. Андрухів І., Кам'яньський П. Історія релігійного життя в Галичині та Прикарпатті: історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006. 362 с.
15. Крумаленко М.В. Правове становище населення на українських землях у XIV – XVI ст.ст.: детермінація релігійною політикою держави: Автореферат дис... к.ю.н. Одеса, 2007. 19 с.
16. Ясинский М. Уставныя земскія грамоты Литовско-Русскаго государства. Київ: В университетской типографии, 1889. 207 с.
17. Сигизмунд Герберштейн. Записки о Московии. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Gerberstein/frametext1.htm> (дата звернення 01.08.2018)
18. Литвин В. М. Історія України. Київ: Наукова думка, 2010. 991 с.
19. Віленський привілей URL: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_01.htm (дата звернення 01.08.2018)
20. Довнар Т.И. Выдающийся европейский памятник XVI ст. Минск: БГУ, 2013. 10 с.
21. Максимейко Н.А. Сейми Литовско-Русскаго государства до Люблинской унии 1569 г. Харьков: Тип. А. Дарре, 1902. 164+205 с.
22. ПСРЛ. Т. 32. Хроника Литовская и Жмойтская 1488. Москва: Наука, 1975. 215 с.

References:

1. Hrushevskiy M. (1991-1998). Istorija Ukrainy-Rusi. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]
2. Zakharcheno, P.P., Kuzminets, O.V. (2005) Istorija derzhavy ta prava Ukrainy. Kyiv: Universitet "Ukraina" [in Ukrainian]
3. Horodelskiy pryvilej (1413 r.) URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/875/17/> [in Ukrainian]
4. Rusina, O.V. (1998). Ukraina pid Lytvoju i tatarami. Kyiv: Alternativy [in Ukrainian]

5. Yakovenko, N.M. (2006). *Narys istorii seredniovichnoi ta rannjomodernoi Ukrainy*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian]
6. Tsebenko, A. (2016) *Pravoslavna tserkva v konteksti derzhavno-tserkovnykh protsesiv u Velykomu kniazivstvi Lytovskomu, Ruskomu ta Zhemaitijskomu (1408-1448)*. *Naukovi zoshyty istorichnogo fakultetu Lvivskogo universitetu – Scientific copybooks of Lviv' University History Faculty, issue 17, 47-60* [in Ukrainian]
7. Krumalenko, M.V., (2008) *Pravovyi status etnoreligijnykh grup na ukrainskykh zemlyach Velikogo Kniazivstva Lytovskogo u XIV-XVI st.* Odesa: Jurydychna Literatura [in Ukrainian].
8. Arkhiv Jugo-Zapadnoj Rossii. (1904) Kiev: Tip. Imp. Un-ta. Ch.1. T. 10 Doc. 152 [in Russian].
9. Vishnevski, A.F., Jukho, A.Ja. (1998) *Gistoryja dzjarzhavy i prava Belarusi u dakumentach i materyjalakh (sa starazhytnykh gadov da nashykh dzen)*. Minsk: AN BSSR [in Belarusian]
10. Zhaluvana gramota korolja Kazymira. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/877/17/> [in Ukrainian]
11. Vovk, O.Jo. (2009) *Zhaluvana gramota Kazymyra IV 1457 r. – pershyi zagalnozems'kij zakonodavchij zbirnyk Lytovsko-Ruskoji derzhavy. Bjuletyn Ministerstva Justytsii Ukrainy – Ministry of Justice of Ukraine Bulletin*. No. 8. 71-80 [in Ukrainian].
12. Scherbakov, V.K., Kernazhytski, K.I., Davgala, D.I. (1936). *Gistoryja Belarusi u dakumentakh i materyjalakh (IX – XVIII st.)*. Minsk: AN BSSR [in Belarusian].
13. Polekhov, S.V. (2015). *Nasledniki Vitovta. Dinasticheskaja vojna v Velikom Knjazhestve Litovskom v 30-e gody XV veka*. Moskva: Indrik [in Russian].
14. Andrukhiv, I., Kamjanskyj, P., (2006) *Istoriya religijnogo zhyttja v Galychyni ta Prykarpatti*. Ivano-Frankivsk: Nova zorja [in Ukrainian].
15. Krumalenko, M.V. (2007) *Pravove stanovysche naselennja na ukrainskykh zemlyakh u XIV – XVI st.st. Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
16. Yasinskij, M. (1889) *Ustavnyja zemskija gramoty Litovsko-Russkago gosudarstva*. Kyiv: V universitetskij tipografii [in Russian].
17. Sigizmund Gerbershtein. *Zapiski o Moskovii*. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus8/Gerberstein/frametext1.htm> [in Russian]
18. Litvin, V.M. (2010) *Istoriya Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
19. Vilenskij pryvilej. URL: http://litopys.org.ua/statut2/st1566_01.htm [in Ukrainian]
20. Dovnar, T.I. (2013) *Vydajuschijysya evropeiskij pamjatnik XVI st.* Minsk: BGU [in Russian].
21. Maksimejko, N.A. (1902). *Seimy Litovsko-Russkago gosudarstva do Ljublinskoj unii 1569 g.* Kharkov: Tip. A. Darre [in Russian]
22. PSRL. (1975). T. 32. *Khronika Litovskaya I Zhmojtskaja*. Moskva: Nauka. [in Russian]